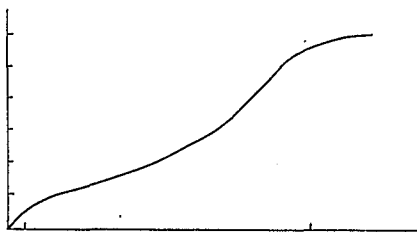

hecht aan het trek-effect, en de tweede, waarin weloverwogen wordt geduwd. Dit weloverwogen duwen kan ook inhouden, dat men op grond van een bepaalde overweging in een bepaald geval ook *niet* duwt, en wel op grond van de overweging dat de laatste 10 of 20% zo veel voorlichtingsmoeite kosten en daarom zo sterk beslag leggen op tijd en middelen, dat de rest er onder lijdt. Maar dit is wat anders dan de trek-fase.

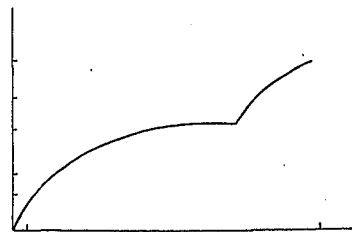
Het overdrachtsproces

Allereerst kan de vraag worden gesteld, of er een algemene vorm is van het verloop van dit overdrachtsproces. Uit Amerikaanse literatuur zou men de indruk krijgen, dat men wel in deze richting zoekt.

In een onderzoek naar het verloop van de verspreiding van een graszaadmengsel op boerenbedrijven in een 'county' van Wisconsin heeft men volgens de literatuur een gestalte ontdekt, die wordt weergegeven in figuur 1.

Figuur 1

Figuur 2

Deze curve geeft aan, dat in 10 jaar tijds 55% van de boeren dit mengsel heeft overgenomen. Uit het verloop gedurende de tien verspreidingsjaren is te zien, dat het eerst zeer traag ging, daarna zeer snel totdat er een zekere verzadigingsgraad bereikt was; daarop is de verspreiding weer trager verlopen totdat het punt van volle verzadiging was bereikt. De verzadiging blijkt uit de afgeplatte vorm der curve bij b.v. 60%. De overige 40% van de bedrijven bevindt zich blijkbaar in zulke bijzondere omstandigheden, dat het nieuwe mengsel daar niet geredelijk kan worden toegepast.

Deze curve is u natuurlijk niet onbekend. U kent hem waarschijnlijk het beste als de wet van de afnemende mééropbrengsten in de landbouwwetenschap. Hij komt als zodanig ook voor in de economie. In de psychologie en de sociologie komt hij ook voor. In het algemeen wordt hij ook wel de 'groeicurve' genoemd.

Zo'n groeicurve spreekt natuurlijk erg aan. Het is zo begrijpelijk: eerst zijn er remmende factoren; als die remmen losgekomen zijn kan de groei stevig voorwaarts gaan; later komen er weer nieuwe remmen en dan is het afgelopen. Maar juist omdat hij zo gemakkelijk aanspreekt is het ook een gevaarlijke kromme. Prof. Hofstee vertelde, dat op grond van zo'n groeicurve iemand had voorspeld dat het in Nederland met 110.000 auto's gedaan zou zijn; thans zitten wij al over de 300.000! Het is dus zaak om uiterst voorzichtig te zijn met zo'n groeicurve, ook in de voorlichting, want hij is aan vrij strikte omstandigheden gebonden, die in het verloop van de tijd belangrijke wijzigingen kunnen ondergaan. Voor de bollenrooimachine, die

door het Instituut voor Tuinbouwtechniek is ontwikkeld, kan ik me de volgende verkoop-geschiedenis voorstellen: Er is op deze bollenrooier gewacht, nu hij er is bestaat de mogelijkheid dat velen hem zullen aanschaffen. Omstreeks de tijd dat de verkoop afneemt, kan er iets gebeuren — hij wordt goedkoper, of er wordt iets aan verbeterd; in iedere geval: hij is nu op kleinere bedrijven ook toepasbaar. Dit geeft een nieuwe verkoop-impuls. Het totale verspreidingsverloop lijkt dan allerminst op een groeicurve: zie figuur 2.

Bij de groeicurve wordt een zekere argeloosheid van het publiek verondersteld, zodat remmingen kunnen optreden, die later geleidelijk-aan verdwijnen. Voorts moeten de omstandigheden van gebruik, als ook het groeiende ding zelf steeds gelijk blijven. U ziet hieruit, dat er in de praktijk geen overgrote waarde aan de groeicurve mag worden gehecht en dat alléén op grond hiervan ook geen voorspellingen mogen worden gelanceerd.

Intussen is die curve wel een aardig uitgangspunt voor een kleine analyse van het verspreidingsproces.

In dit verband zijn de resultaten van een in de Verenigde Staten uitgevoerd onderzoek die door de professoren Bohlen en Beal zijn samengevat zeer interessant. Deze resultaten zijn door onderzoekingen van medewerkers van prof. Hofstee in ons land tot nog toe steeds bevestigd. Wij laten ze hier volgen.

Verschillende stadia van het overdrachtsproces

Het overnemen van nieuwe vindingen heeft niet zo maar ineens plaats, doch voltrekt zich na een complex van handelingen; het is een geestelijk proces. Onderzoek heeft uitgewezen dat in dit proces vijf stadia kunnen worden onderscheiden. Er zijn bewijzen dat de stadia door de boeren zelf onderscheiden kunnen worden en dat zij de tijdstippen kunnen aangeven waarop zij van het ene in het andere zijn overgegaan.

In dit stadium wordt de man zich bewust van het bestaan van iets nieuws op een bepaald gebied, b.v. van de kunstmatige inseminatie. Hij heeft er wel eens van gehoord, maar weet er eigenlijk niet veel meer van dan de naam.

*Het stadium van
bewustwording*

In dit stadium verlangt hij wat meer te weten van 'het nieuwe'. Hij vraagt zich af: was is het; hoe en waarom wordt het toegepast; welke mogelijkheden geeft het? De gedachte komt op of hij er wellicht zijn voordeel mee zou kunnen doen, b.v. om zijn inkomsten te vergroten, planten- of veeziekten te bestrijden, zijn bedrijf of huishouden te verbeteren.

*Het stadium van
belangstelling*

De derde fase in het geestelijk proces is die van het overwegen. De inlichtingen die in het vorig stadium zijn verkregen worden in gedachten toegepast op het eigen bedrijf voor eigen omstandigheden. Daarbij zal de vraag rijzen: kan ik het doen; en als ik het doe, zal ik er dan beter van worden; zal het een belangrijke vooruitgang voor mij betekenen?

*Het stadium van
overweging*

Als hij in het derde stadium tot de conclusie komt dat er voor hem 'wel iets in zit', zal tot een proefneming worden besloten. De proef zal meestal klein

*Het stadium van
proefneming*

worden opgezet, mede door de behoefte aan meer specifieke inlichtingen die betrekking hebben op de vragen: hoe en wanneer moet ik het doen; hoeveel heb ik nodig; hoe bereik ik het beste resultaat?

Toen de boeren in Amerika er toe overgingen proeven te nemen met hybridemais, zaaide de overgrote meerderheid ongeveer 10% van hun totale oppervlakte mais met dit nieuwe gewas in. Blijkbaar wenst de boer 'iets nieuws' eerst te proberen, zelfs als hij er lange tijd over heeft nagedacht en alle inlichtingen en gegevens heeft verzameld.

Het stadium van het overnemen

De laatste fase is die van het overnemen. Dit stadium wordt gekenmerkt door het feit dat het nieuwe nu op grotere schaal en voortdurend wordt toegepast en vooral door de voldoening erover. Dit betekent niet dat degene die het nieuwe heeft aanvaard het voortdurend zal toepassen, maar slechts dat hij van de waarde ervan overtuigd is en de bedoeling heeft het in zijn normale bedrijfsvoering op te nemen.

Bovengenoemde stadia worden doorlopen vóór een nieuwe gedachte, vinding of methode volledig wordt overgenomen en toegepast. De snelheid waarmee de verschillende fasen wordt doorlopen is zeer individueel, maar hangt ook af van het nieuwe zelf. Zij houdt vooral verband met de complicaties die de verandering met zich meebrengt en de ingewikkeldheid ervan.

Verschillen in de aard van de voorlichtingsinhoud

De *eerste* en eenvoudigste categorie is een verandering in het gebruik van grondstoffen of werktuigen, zoals een verhoging van het kunstmestgebruik van 100 tot b.v. 200 kg/ha.

De *tweede*, iets ingewikkelder groep, is die welke gepaard gaat met verandering van werkwijze. Een voorbeeld hiervan is o.a. de overgang van breedwerpig uitstrooien van kunstmest naar rijenbemesting.

De *derde* categorie wordt gevormd door de vernieuwingen. Deze brengen niet alleen een verandering in de gebruikte grondstoffen met zich mede, maar ook een ingewikkelde verandering in de wijze waarop zij gebruikt worden. Een voorbeeld hiervan is o.a. de kunstmatige inseminatie. Op het eerste gezicht lijkt dat misschien een eenvoudige overgang (inplaats dat de koe naar de stier gaat, komt het sperma nu naar de koe), doch het brengt talrijke andere wijzigingen met zich mede, waardoor de gehele organisatie van de rundveefokkerij sterk wordt beïnvloed.

In vele plaatsen hadden sommige boeren een zeker aanzien verworven doordat zij zelf goede stiertjes fokten, maar dit aanzien wordt door de KI aangetast. Hierdoor kan een dergelijke vernieuwing niet snel gaan. Zo bleek in Iowa dat er ongeveer vijf jaren verlieden tussen het moment waarop een boer voor het eerst over de hybride-mais hoorde en het moment waarop hij dit voor het eerst probeerde. Het duurde toen zelfs 13 jaar voor de toepassing algemeen was, maar als er nu een nieuw hybride-ras op de markt komt, gaan de boeren het al zaaien voordat het proefstation de tijd heeft gehad om het aan te raden.

De *vierde* categorie in ingewikkeldheid is een verandering in de bedrijfsstructuur, waarvoor vele vernieuwingen nodig zijn. Een voorbeeld hiervan is o.a. de overgang van een melkveestapel op een mestveestapel.

De kosten houden meestal verband met de ingewikkeldheid van de nieuwe

methode. Methoden die weinig geld kosten schijnen sneller toegepast te worden dan die welke duurder zijn. Verder schijnen die methoden het snelst ingang te vinden, die in de kortste tijd de hoogste opbrengst per geïnvesteerde dollar opleveren.

Zo vertelde een boer, tijdens een onderzoek over het proefstadium bij de toepassing van een chemisch onkruidbestrijdingsmiddel, dat hij voor een dollar een busje had gekocht en in de bloementuin had geprobeerd. Dit voorbeeld vertelt ons bovendien nog iets anders. Deze man deed het overwegings- en proefstadium samenvallen. Indien deze zelfde man voor het probleem had gestaan zijn gewone koestal in een open loopstal te veranderen, zou hij waarschijnlijk heel wat tijd hebben besteed aan de 'overweging'. Zelfs als hij zich na deze verandering zou afvragen of hij wel verstandig had gehandeld, zou hij zich toch wel bewust zijn dat er in feite geen proefstadium bestaat, omdat hij zich niet kan veroorloven weer terug te schakelen, nadat hij zijn gewone stal heeft afgebroken.

De inlichtingenbronnen

Uit het onderzoek bleek dat de vijf stadia niet alleen theoretisch van belang zijn, maar ook werkelijk bestaan in de geest van de boeren. In elk stadium gebruiken de mensen verschillende inlichtingenbronnen.

Tabel 1 geeft een overzicht van deze voornaamste bronnen in de verschillende stadia. Voor de samenstelling van deze tabel werden de resultaten van alle onderzoeken betreffende verschillende nieuw ingevoerde landbouwmethoden gecombineerd. De indeling is op al deze gegevens gebaseerd, maar voor een bepaalde methode kan de rangorde van de verschillende inlichtingenbronnen anders zijn dan hier wordt aangegeven. Zowel in het stadium van bewustwording als in dat van belangstelling zeggen meer mensen dat zij voor het eerst iets hebben gehoord via de massa-media dan via enige andere bron van inlichting.

Onder massa-media verstaan wij landbouwbladen, kranten, radio, televisie, e.d., maar niet de publikaties van de landbouwvoorlichtingsdienst en de proefstations, welke de mensen op verzoek worden toegezonden. Evenmin vallen hieronder de inlichtingen die handelaren in hun publikaties geven en

Tabel 1. Kenmerken van de stadia van het verspreidingsproces en daarbij behorende bronnen van inlichting.

Bewustwording	Belangstelling	Overweging	Proefneming	Overneming
Weet ervan	Ontwikkelt belangstelling	Toepassing in gedachten op eigen leven	Toepassing in het klein (proef)	Blijvend gebruik op grote schaal
Details ontbreken	Verzamelt algemene inlichtingen en feiten	Kan ik het doen?	Hoe moet ik het doen?	Voldoening
1. Massa-media	1. Massa-media	1. Buren en vrienden	1. Buren en vrienden	1. Buren en vrienden
2. Officiële voorlichtingsdiensten	2. Officiële voorlichtingsdiensten	2. Officiële voorlichtingsdiensten	2. Officiële voorlichtingsdiensten	2. Officiële voorlichtingsdiensten
3. Buren en vrienden	3. Buren en vrienden	3. Massa-media	3. Massa-media	3. Massa-media
4. Handelaren	4. Handelaren	4. Handelaren	4. Handelaren	4. Handelaren

Tabel 2. De overnemingscurve in verband met de groepen, die op een verschillend tijdstip nieuwe methoden overnemen, benevens de algemene kenmerken van deze groepen.

	Vernieuwers	Snelle overnemers	Vóór de meerderheid	Meerderheid	Niet-overnemers
percentage overnemers	Grotere bedrijven	Jonger	Iets boven het gemiddelde in:	Minder ontwikkeling ²	Minder ontwikkeling ²
	Hoger aanzien	Beter ontwikkeld	— leeftijd	Ouder ²	Ouder ²
	Actiever in dorp	Actiever in het verenigingsleven ¹	— ontwikkeling	Minder deelneming aan het verenigingsleven ²	Minder deelneming aan het verenigingsleven ²
	Contacten buiten het dorp — formeel — informeel	Vaker lid van coöperaties en samenwerkend met overheidsprogramma's ¹	— ervaring als boer	Minder lid van coöperaties ²	Minder lid van coöperaties ²
	Inlichtingen rechtstreeks van proefstations; van voorlichtingsdiensten	Meer kranten, tijdschriften en publicaties ¹	— levensstandaard	Minder deelneming aan regeringsprogramma's ²	Minder deelneming aan regeringsprogramma's ²
	Niet genoemd als bron van inlichtingen door andere boeren		Meer kranten, tijdschriften en publicaties ¹	Minder kranten, tijdschriften en publicaties ²	Minder kranten, tijdschriften en publicaties ²
		Nemen eerder en meer over dan de meerderheid			
		In de regel geen vernieuwers			
		Informele leiders			
	T i j d				

¹ d.w.z. belangrijk meer, actiever, vaker enz. dan de volgende groep

² d.w.z. belangrijk minder, ouder enz. dan de vorige groep

waarvan de boeren zich bewust zijn, dat zij met een commercieel doel worden verstrekt.

Op de tweede plaats komen in dit stadium de verschillende voorlichtingsdiensten van de overheid.

Op de derde plaats komen de burens en vrienden van de boer en op de laatste plaats de handelaren.

In het stadium van proefneming schijnen de boeren op de massa-media te steunen met betrekking tot de beslissing van het tijdstip waarop zij de nieuwe methode moeten toepassen, en op de handel voor technische hulp bij de afstelling van nieuwe werktuigen.

In meer dan 80% van de bestudeerde gevallen was de persoonlijke voldoening over de nieuwe methode de belangrijkste factor voor een blijvende toepassing.

In alle stadia houdt de ingewikkeldheid van de nieuwe methode verband met de keuze van de inlichtingsbronnen. Hoe ingewikkelder de methode is, des te meer bestaat de neiging om te steunen op de officiële voorlichtingsdiensten.

Op het moment dat de mensen de beslissing nemen een nieuw idee te aanvaarden, steunen zij blijkbaar op bronnen die zij als betrouwbaar beschouwen. De burens en vrienden en de officiële voorlichtingsdiensten staan kenmerkend in dit opzicht hoog aangeschreven. Van de handelaren schijnen de boeren te verwachten, dat zij bepaalde gedachten alleen naar voren brengen om een produkt te verkopen.

Thans moeten we het — aan de meeste lezers bekende — feit behandelen, dat niet alle mensen een nieuwe gedachte tegelijkertijd aanvaardden. Sommigen nemen nieuwe gedachten direct over zodra zij geïntroduceerd worden, anderen hebben veel tijd nodig en enkelen nemen nooit een nieuwe gedachte over.

Tabel 2 geeft een samenvatting van de gegevens over dit onderwerp. De horizontale as in deze figuur geeft het moment aan, waarop een nieuwe methode wordt overgenomen. De verticale as geeft het percentage van de mensen aan, die de nieuwe gedachte overgenomen hebben. Door de figuur heen loopt de kromme die overneming of verspreiding van de nieuwe methode uitbeeldt. Dit is een cumulatieve kromme, zodat elk punt hiervan aangeeft het percentage van de mensen, die de nieuwe gedachte op dat moment hebben overgenomen. Er staan geen absolute aantallen bij een van beide assen. De tijd die de mensen nodig hebben om een nieuwe gedachte te aanvaarden is sterk afhankelijk van de aard van de vernieuwing.

Zo werd de hybride-mais 15 jaar nadat zij op de markt kwam door ongeveer 98% van de boeren in Iowa verbouwd. Het is heel goed mogelijk dat iets anders reeds na vijf jaar of nog eerder algemeen is overgenomen. Doch daartegenover staat, dat men niet kan verwachten dat b.v. binnen afzienbare tijd op alle weidebedrijven met melkmachines zal worden gewerkt.

Bij nader onderzoek bleek deze verspreidingscurve een S-curve te zijn, die veel overeenkomst vertoont met een normale groeicurve. Eerst gaat de aanvaarding heel langzaam, daarna snel, maar geleidelijk wordt ze weer trager. Het onderzoek brengt belangrijke verschillen in een aantal persoonlijke en sociale eigenschappen van de cliënten aan het licht, indien de mensen worden ingedeeld naar het tijdstip van toepassing. Een indeling in vijf groepen zal worden besproken:

- vernieuwers;
- snelle overnemers;
- degenen die vóór de meerderheid iets overnemen;
- de meerderheid;
- degenen die in het geheel niets overnemen.

Hoewel er nog meer categorieën zijn, kan deze indeling dienen als een middel voor de voorlichter om de mensen waarmee hij te maken heeft, in te delen naar de vermoedelijke snelheid waarmee zij iets nieuws zullen overnemen. Deze indeling heeft betrekking op het overnemen van nieuwe landbouwmethoden, maar er zijn aanwijzingen dat een dergelijke indeling ook wordt gevonden bij de verspreiding van nieuwe methoden op ander terrein, zoals b.v. de toepassing van nieuwe geneesmiddelen door artsen.

De eersten die een gedachte overnemen zijn de vernieuwers. In een dorp zijn er van deze mensen slechts enkelen. Waardoor worden deze vernieuwers gekenmerkt? Zij hebben grotere bedrijven en — wat misschien nog belangrijker is — beschikken over een groot kapitaal voor risicodekking. Zij kunnen zich veroorloven een vooraf berekend risico te nemen. Zij worden gerespecteerd en genieten een zeker aanzien. Meestal zijn zij de dragers van de normen die in de gemeenschap waarin zij leven, voor juist en achtenswaard worden gehouden. Vaak komen deze vernieuwers uit de gezeten fa-

De vernieuwers

milies. Zij nemen actief deel aan het gemeenschapsleven, hebben gezag, en indien zij al geen bestuursfuncties in de organisaties van het dorp vervullen, zijn zij toch de drijfkrachten achter de schermen. Zo zou het kunnen zijn, dat zij geen deel uitmaken van de gemeenteraad, maar toch grote invloed hebben op wie er wèl in vertegenwoordigd zijn. Hun invloedssfeer en activiteiten strekken zich vaak tot buiten de dorpsgrenzen uit; zij spelen soms een rol in organisaties op provinciaal en nationaal niveau. Bovendien onderhouden zij veel vriendschapsrelaties buiten het dorp.

Daar zij meer contacten hebben met het leven buiten hun dorp dan de meesten hunner dorpsgenoten, beschikken zij ook over meer potentiële bronnen van inlichtingen. Dit is ten dele een antwoord op de vraag, van waar deze vernieuwers hun inlichtingen krijgen, zodat daardoor verband wordt gelegd tussen de tabellen 1 en 2.

Ook krijgen de vernieuwers de nieuwe ideeën wel rechtstreeks van de proefstations. Zij praten met de onderzoeker en de specialist, maar krijgen hun inlichtingen toch ook van de landbouwconsulenten en landbouwonderwijzers. Bovendien geven deze voorlichters hen gewoonlijk veel hulp bij de toepassing van nieuwe methoden of werkwijzen.

De vernieuwers houden zich op de hoogte van de ontwikkelingen door zich te abonneren op kranten en landbouwbladen en door het lezen van bijzondere publikaties (o.a. op specialistisch gebied).

De niet tot deze categorie behorende boeren letten soms goed op wat deze vernieuwers doen, maar toch worden zij niet vaak genoemd als burens of vrienden tot wie men zich wendt voor inlichtingen.

(Vermoedelijk is in de achtergebleven delen van ons land het aantal boeren dat bij het zoeken naar verbeterde landbouwmethoden zoveel initiatief ontwikkelt als deze vernieuwers, slechts zeer gering).

De snelle overnemers

De tweede categorie wordt gevormd door de snelle overnemers. Zij zijn jonger dan degenen die minder snel nieuwe landbouwmethoden overnemen, maar behoeven niet jonger te zijn dan de vernieuwers. In het algemeen hebben zij meer onderwijs genoten dan degenen die trager vernieuwingen overnemen, en nemen veelal daadwerkelijk deel aan allerlei plaatselijke activiteiten (kerken, landbouworganisaties e.a.). Ook zijn velen van deze groep aangesloten bij coöperaties en werken samen met overheidsorganen bij de uitvoering van programma's. Het is wel zeker dat een groot aantal van hen bestuursfuncties vervult in plaatselijke organisaties, en dat zij meer landbouwbladen en publikaties lezen dan degenen die pas later nieuwe methoden overnemen.

Personen die vóór de meerderheid nieuwe methoden overnemen

Tabel 2 laat zien dat het aantal mensen dat nieuwe methoden overneemt snel toeneemt nadat deze groep daartoe overgaat. Deze groep ligt iets boven het gemiddelde in leeftijd, genoten onderwijs, ervaring als boer, en levensstandaard. Ook lezen zij meer landbouwbladen en publikaties. Weliswaar nemen zij minder actief deel aan allerlei verenigingen dan degenen die eerder nieuwe methoden overnemen, doch meer dan degenen die dit pas later doen. Veelal bekleden zij geen bestuursfuncties, maar zijn wel actieve leden van verenigingen; zij bezoeken regelmatig de vergaderingen en demonstraties.

Een groot deel van de mensen uit deze groep behoort tot de informele leiders. Zij hebben 'hoge morele opvattingen en een gezond oordeel', verschillen slechts weinig van hun volgelingen, en hoewel zij niet tot de gekozen leiders behoren, aanvaardt men toch hun leiding. Zij worden echter gevolgd voorzover men hun opvatting respecteert, en daarom moeten zij er zeker van zijn dat het nieuwe goed is, vóór zij het overnemen. Als een informele leider zich twee of driemaal vergist, zullen zijn volgelingen zich tot anderen wenden om inlichtingen. Ook omdat deze informele leiders over minder kapitaal beschikken dan de vernieuwers en dan de mensen die snel nieuwe methoden overnemen, kunnen zij zich moeilijk veroorloven fouten te maken. Deze mensen hebben hun vrienden in hoofdzaak op korte afstand van hun boerderij. Zij hechten veel waarde aan het oordeel dat men in de buurt over hen heeft, want dit is de voornaamste basis van hun aanzien. Dikwijls zijn zij degenen, die in tabel 1 als burens en vrienden worden genoemd.

De mensen uit deze groep hebben minder onderwijs genoten en zijn in het algemeen ouder dan die uit de vorige.

De meerderheid

Hoewel zij weinig actief deelnemen aan het verenigingsleven vormen zij de meerderheid van het ledental. Zij zijn bij veel minder verenigingen aangesloten, bekleden minder bestuursfuncties, ontvangen minder kranten, tijdschriften enz. en lezen deze ook minder goed dan de vorige groep. Ook komen zij minder vaak buiten het dorp.

Deze groep heeft de geringste ontwikkeling, bestaat uit de oudste leeftijdsklasse, neemt het minst deel aan het verenigingsleven, coöperaties en overheidsprogramma's en ontvangt en leest weinig kranten, landbouwbladen enz.

De niet-overnemers

Conclusie

Om een effectieve voorlichting te kunnen geven zal men moeten weten welke voorlichtingsmiddelen men in de verschillende stadia van het verspreidingsproces moet gebruiken en welke voorlichting men hiermede moet geven. Hiervoor moet de voorlichter weten in welk stadium de mensen verkeren. Het zou b.v. een verspilling van energie zijn, om de mensen te vertellen hoe zij iets moeten uitvoeren — inlichtingen die bij het stadium van proefneming passen — als de meerderheid van hen nog verkeert in het stadium van belangstelling, en dus alleen maar gegevens wenst over hetgeen het nieuwe feitelijk inhoudt.

De voorlichter moet weten hoe hij alle ter beschikking staande verbindingskanalen kan gebruiken. De informele leiders hebben b.v. contacten met een invloed op mensen, die voor de voorlichters op geen andere wijze bereikbaar zijn. Om zo effectvol mogelijk gebruik te maken van een informele leider is het nodig om op informele wijze met hem samen te werken. Als men het leiderschap van de informele leider in het openbaar zou erkennen, zou dit zijn leiderschap in gevaar kunnen brengen en daarmee dus ook zijn invloed, die hem tot een belangrijke steun voor de voorlichting maakt. De voorlichter zal, om met succes te kunnen werken moeten weten en begrijpen:

- de aard van het verspreidingsproces;
- de formele en informele groeperingen binnen zijn gebied;

- de aspiraties van de mensen die hij wil bereiken en de waarde die zij aan bepaalde verschijnselen toekennen;
- de ter beschikking staande massa-media en het gebruik ervan;
- de invloedssfeer en het onderlinge verband van de invloeden die een rol spelen bij het aanvaarden van 'het nieuwe' (gedachten, methoden enz.).

De voorlichters moeten niet alleen de verbindingskanalen voor de verspreiding van iets nieuws kunnen gebruiken, maar ook gevoel hebben voor de gewoonten, gedachtengang en gedachtensfeer van de mensen. Veranderingen worden alleen aanvaard als zij hierin passen. Het is derhalve belangrijk om aan te tonen hoe en in welke mate dit het geval is. Voor hen b.v. wier belangstelling vooral uitgaat naar het schuldvrij bezit van hun bedrijf, dient men aan te tonen in hoeverre het overnemen van betere methoden dit doel dient. Degenen die vooral op comfort zijn ingesteld, dient men te overtuigen hoe dit met de betere methode kan worden bereikt.

Ten slotte moet de voorlichter, die tracht het proces van het aanvaarden te versnellen, zich de volgorde van invloeden in de verschillende stadia van het proces goed realiseren. Het is noodzakelijk het onpersoonlijke te verwechten met het persoonlijke, het technische met het niet-technische. In deze zin is het beïnvloeden van het overnemen van nieuwigheden een kunst, die gevoel vereist voor de talrijke facetten van het proces, gevoel en bekwaamheid om de verschillende middelen te hanteren.

Tot slot van deze korte samenvatting van het overdrachtsproces moet er de nadruk op gelegd worden, dat het onderzoek op dit gebied nog voortduurt. Tot dusverre is het onderzoek meer in de breedte dan in de diepte verricht. Het heeft evenwel de nodige gegevens opgeleverd voor een aantal generalisaties, waarvan een deel in het bovenstaande is weergegeven. Het is duidelijk dat er behoefte bestaat aan meer specifiek onderzoek op de verschillende terreinen die hier besproken zijn. Het is echter bemoedigend om op te merken, dat thans niet alleen op het gebied van de landbouwmethoden, maar ook op andere gebieden, veel onderzoek wordt uitgevoerd door sociologen en andere geïnteresseerde groepen.